

ÚJKORI KÉZIRATOK KATALOGIZÁLÁSÁRÓL.

A középkori kéziratok katalogizálásának a nagyobb könyvtárakban kialakult valami általános gyakorlata. Egy kézirat-katalógus sohasem lehet olyan merev, mint egy nyomtatvány-katalógus, a szabályoknak rugalmasaknak kell lenniök, mert csak így érhető el, hogy kódex-egyedeket meg tudjunk határozni. Még nehezebb feladatok elé állítják a könyvtárost a nagyrészt nemzeti nyelven írt újabbkori kéziratok. Sokoldalúbb érdeklődés igényeinek kell megfelelnie s ezt a nagyterjedelmű, igen különböző korokból származó anyagot mégis egységes szempontból akarja rendezni. Mindenekelőtt sokkal változatosabb az újkori kéziratok tartalma, nem szövegeket, hanem olvasmányt nyújtanak, ezzel szemben a kéziratok korának meghatározására a paleográfiai módszerek elégtelenek, kevés útmutatást nyújt az írás anyagának vizsgálata (vízjegyek), a kézirat legritkább esetben rendelkezik egyetemes írástörténeti értékkel, ezzel szemben emelkedik és előtérbe lép az egyéni írás felismerésének fontossága. Ezek azonban csak egészen általános irányelvek, az újkori kéziratok rendeltetésük és keletkezésük szerint több, egymástól igen távoli csoportba oszlanak. A szövegek meghatározására már nem az incipitek és az explicitek szolgálnak, hanem a cím. Így a kézirat leírásában a középkori gyakorlattal szemben bizonyos eltolódások vannak. Megduzzad a címrész, összezsugorodik az incipit, a külső leírás, a paleográfiai, vagy művészettörténeti jegyzet, ellenben különösen fontos a kézirat eredetiségének kérdése, vajjon autographum-e, vagy nem, fogalmazvány, vagy másolat. Ezzel kapcsolatban felvetődik a szövegvariánsok problémája.

Az Országos Széchényi-Könyvtár magyar kézirateinak régi katalogizálási rendszere az idők folyamán elavult. A régi katalógus kézirat-egyedeket írt le, tekintet nélkül azok változatos tartalmára: így számos igen fontos irodalmi emlék, csak kézirat-

ban fennmaradt ének feltáratlan maradt. A külső leírás pedig merőben külsőleges jellemzésre szorítkozott, de nem volt tekintettel a genetikus szempontokra. Ezért az alábbiakban néhány alapvető szeretnének lefektetni. Csak általános irányító elvek ezek, nem merev katalogizálási szabályok: azt a gyakorlatot ismertetjük, mely kéziratárunk magyar anyagának új feldolgozása közben kialakult.

A kéziratot hét szempontból vesszük vizsgálat alá, ennek a hét szempontnak megfelelően hét jegyzet lesz, melyeket, ha nyomtatott katalógust készítünk, tipográfiai eszközökkel is kelően elválaszthatunk egymástól.

1. A szerző neve és a mű címe. Nem a kéziratban talált, esetleg megromlott nevet és címet tüntetjük fel, hanem az irodalomban (SZINNYEI, PETRIK, PINTÉR) használt és elfogadott alakot. (Az Oct. Hung. 15. jelzetű kéziratban pld. GR. ZRÍNYI MIKLÓS *Török Afium ellen való orvossága* ezen a címen szerepel: *Ne bánts. Symbolum Illustrissimi Dni Comitis Nicolai Zrényi.*) Az eredeti, a kéziratban talált név-variánst és címet úgyis közöljük az incipitben. Ha kevésbé ismert író nevének, vagy munkájának kéziratban anyagunkban az irodalomban használnál eredetibb alakjára bukkanunk rá, a felvétel mégis az ismertebb alakon történik, de külön jegyzetben felhívjuk a figyelmet erre a körülményre. (Így SZINNYEINÉL szerepel PETROVICH IGNÁC, múzeumi s.-őr, nevét kézírataiban azonban PETRAVICHNAK írja. Erről készül a 7. jegyzet.) Ha a munkának nincsen címe, vagy több, hasonló tárgyú szöveget tartalmaz a kézirat, önkényesen adunk egy összefoglaló címet, vigyázva arra, hogy ez lehetőleg rövid és kifejező legyen és hogy hasonló természetű munkáknak mindig ugyanazt a címet adjuk (pld. *Emlékkönyv, Diárium, Jegyzetek, Imádságos könyv* stb.). Kevésbé ismert munkáknál a kéziratban talált teljes címet tüntetjük fel (pld. BENKŐ JÓZSEF: *A magyar és török nyelv mely keveset edgyezzen; A magyar szóról való külömb-külobmb jegyzésekkel edgyütt*). Ha a munka fordítás, vagy átdolgozás, ezt a körülményt is röviden jelezzük a fordító vagy az átdolgozó nevével együtt. Természetesen egyéni kutatással mindig kiegészítjük a kéziratban talált adatokat.

2. A mű tartalmára vonatkozó jegyzet. Ezt a címtől tipográfiaiag is elválasztjuk: így jelezzük, hogy ez a jegyzet a cím-

nek alája van rendelve. A kiemelt cím gyakran nem nyújt tiszta képet a mű tárgyáról: itt összefoglaljuk a mű tárgyát, tartalmából kiemeljük a fontosabbakat, gyűjteményeknél közöljük a részletes tárgymutatót, daloskönyveknél a dalok jegyzékét, megemlítjük, hogy van-e ajánlás, előszó, bevezetés, végszó, tartalomjegyzék, tárgymutató. Mindennek az esetleges kiadásokkal való összevetés szempontjából lehet nagyobb jelentősége. Ezt követi a mű sorsára vonatkozó megjegyzés: van-e a munkának kiadása, ez miben tér el a tárgyalta kézirtattól. Ha fordítás, mi volt az eredeti címe (ezt természetesen csak kevésbé ismert munkáknál), milyen fordítása ismeretes még. Ebből a jegyzetből kell kitűnnie, hogy hány kötetes a munka. Ha a kézirat egy nagyobb munkának csak egy részét, töredékét tartalmazza, azt is itt tüntetjük fel (pl. címben: *Biblia*, tartalmi jegyzet: Mózes 5. könyve).

Ez a két jegyzet teljes képet ad a munkáról. Ha a kézirat több munkát tartalmaz, de egy közös cím alatt nem lehet összefoglalni, az 1. és 2. jegyzetet minden egyes munkáról külön készítjük el, míg a kéziraatra vonatkozó jegyzetek közösek lehetnek. Ha a műveknek a kéziratban külön címlapjuk van, a leírásnak a címlapok szövegét tartalmaznia kell.

3. Incipit és explicit. Elsősorban a kézirat azonosítására szolgál. Feltétlenül közöljük betűhíven, ha szükséges, a sorok végét is jelezve, a címlapot s a címlapot megelőző számozott levelek szövegét. Címlap hiányában a munkához tartozó első értelmes mondatot és az ezt megelőző számozott lapok szövegét. Explicitként az utolsó mondatot vagy mondatokat. Magától értetődik, hogy újabb, rendes címlappal ellátott, utólagos bejegyzésekkel meg nem terhelt kéziratok incipitje és explicitje sokkal kisebb helyet fog elfoglalni, mint a hosszú, barokk címlappal ellátott, a tulajdonosok bejegyzéseivel is teleírt XVI—XVIII. századbeli kéziratoké. Az incipit megőriz sok olyan adatot, mely még a tartalmi ismertetéshez tartozik (pontos cím, fordító, átdolgozó, közreadó, kiadó, nyomdász neve, chronosticon stb.).

4. A kézirat keletkezése. Gyakran magából a kéziratból meg tudjuk állapítani a keletkezésének körülményeit. Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy milyen célra készült, vajjon fogalmazvány-e, valamely nyomtatvány előképe, vagy megjelent

munka kézírásos egyéni vagy baráti használatra készült másolata, esetleg meg nem jelent munka kéziratban terjesztett példánya. Ezután merül fel a sajátkezűség kérdése, autographum a kézirat vagy sem, sajátkezű tisztázat vagy fogalmazvány, egy kéz írása-e végig vagy több különböző kézé. Ez utóbbi esetben — ha az írók kiléte meg nem állapítható — legalább az írások kronológiáját kell megállapítanunk. Idetartozik a cenzurázás jelzése, a cenzúra eredményének és a cenzor nevének feltüntetésével, ugyancsak a szövegben található javítások jelzése, annak a megállapításával, hogy kitől erednek ezek. Meg kell állapítanunk a kézirat keletkezésének helyét és idejét is. Találgatásokba nem bocsátkozhatunk, kétes esetekben nem kötjük meg a kutató fantáziáját, csak útbaigazítást adunk. Minden adathnál hivatkozunk a forrásra, ha ez a kézirat, a megfelelő folióra.

5. Külső leírás. Levelek száma, zárójelben az eredeti lap-számozás, hiányzó vagy üres levelek feltüntetése. (26 f. [48 l.], hiányzik a 23. f. után 2 f., végén 2 üres f.) Papírméret mm-ben (245×190 mm). Kötés jelzése, feltüntetve esetleg a kötés évét, a mester nevét, vagy a restauráció évét. Ha a könyvkötő nevét nem tudjuk, feltüntetjük legalább a kötető nevét, vagy a kötés-típust (pk., fv., bk., ered. bk., bk.: 1679 : B. L., ered. bk. rest. Leszik: 1901, vk.: 1938, bk.: Jankovich stb.). Ebben a jegyzetben említjük meg a lapok csonkaságát s más hiányokat is.

6. A kézirat története. Kinek a számára készült, kik voltak az előző tulajdonosok. Közöljük időrendben a kéziratban található, korábbi tulajdonosokra vonatkozó bejegyzéseket (SAMUEL SZÉKELY DE DOBA, die 23 Decemb. 1752 Comaromini), az ex librist (Exl. SZÉCHÉNYI), a régebbi könyvtári jelzeteket, a könyvtári pecsétet (JANKOVICH, SZÉCHÉNYI, SZÉCHÉNYI-ALAP, a Nemzeti Múzeum recés- és símaszélű négyszögletes, valamint tojásdad bélyegzője), a növedéknapló számát és az innen megállapítható korábbi tulajdonost, valamint a beérkezés módját (ajándék, vétel, csere, raktárrendezés).

7. Bibliográfiai jegyzet. Adatok a szerzőről, ha ezekből a kutató útmutatást nyer a további kutatáshoz, így életrajzi adatok, név-variánsok. Gyakran megkímélhetjük a kutatót felesleges munkától, ha eleve jelezzük, hogy a szerző az irodalomban ismeretlen. (Pl. Oct. Hung. 101. BÜDÖSY PÁL: *Mindennapi*

könyörgések. Jegyzetben: BÜDÖSY PÁL ismeretlen.) Itt közölhetjük még a kéziratra vonatkozó fontosabb irodalmat. Tipográfiai eszközökkel (pl. kurzív szedéssel) is kiemelhetjük, hogy ez a jegyzet már nem tartozik szorosan a kézirat leírásához.

A feldolgozó a kézirategyedek több-kevesebb fontosságához arányítva, vagy a katalógus, esetleg az egész anyag természetéhez igazodva fogja az itt vázolt szempontokat érvényre juttatni. Ismert munkánál nyugodtan elmaradhat a tartalmi jegyzet, sőt az incipit is s egy-két szóra zsugorodik össze igen sokszor az egész külső leírás. A bibliográfiai jegyzet pedig a legtöbbször elmarad.

SÁRKÁNY OSZKÁR.